

Az interjú stilisztikai sajátosságai

Az interjúalany személyiségének és illetékességének vizsgálata a stíluselemek
tükrében

Tartalomjegyzék

Bevezetés. Az interjú helye a sajtóműfajok rendszerében	3
Illetékesség vagy személyiség?	4
Szabó Magda és Eszenyi Enikő beszédstílusának általános jellemzői	6
Az Eszenyi Enikővel készített interjú stilisztikai eszközeinek alaposabb vizsgálata	12
A Szabó Magdával készített interjú stilisztikai eszközeinek alaposabb vizsgálata	15
Az újságíró hatása az interjú szerkezetére és stílusára	17
Összegzés	22
Felhasznált irodalom	24

Bevezetés. Az interjú helye a sajtóműfajok rendszerében

Az írott sajtó műfajbeli sokszínűsége lehetővé teszi, hogy az olvasók a számukra legkedvezőbb módon értesüljenek a világ eseményeiről. A legrövidebb hírtől kezdve a hosszabb tudósításokon át a glosszáig több műfaj biztosít a közönségnek választási lehetőséget, az információs társadalom mindent behálózó jelenléte pedig jelentősen támogatja a sajtó műfajgazdagságát. Könnyű dolga van tehát annak, aki ma értesülni szeretne a legfrissebb eseményekről, akár világszerte. Annál bonyolultabb azonban ennek a sokféle műfajnak a rendszerbefoglalása. A sajtóműfajok besorolásakor több gyűjtőkategória rajzolható meg az egyes műfajok objektivitásának figyelembevételével, hiszen fontos kérdés, hogy „az újságírás mennyiben tény- és mennyiben véleményközlő.” (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 35).

A BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI szerzőhármas a következő négy nagy sajtóműnemet különíti el:

- tájékoztató (információs, tényközlő)
- publicisztikai (véleményközlő)
- járulékos (átvett, kevert)
- vizuális/akusztikus

Az interjú a tájékoztató műnemben kap helyet, s az általános sajtó- és médiaműfajcsoportosítás alkategóriájaként egy tágabb műfajcsaládot jelöl, tehát több műfajt foglal magába. Ezek szigorú meghatározása, illetve egymástól való éles elkülönítése nem minden esetben könnyű. Megtalálható köztük például maga a műfajcsalád nevét adó **interjú**, a **nyilatkozat**, és a **portré**. (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 35) A köznyelvben gyakorta tévesztik össze a riport és az interjú fogalmát. Igaz ugyan, hogy mindkettő a tájékoztató (információs) műnembe tartozik, ám míg az előbbi szigorúan tudósító műfaj, az utóbbi a már említett, saját kategóriát alkotó interjú műfajcsalád tagja. Úgy vélem, legegyszerűbben azonban talán a következő megállapítás segíthet elkülöníteni a két műfajt egymástól:

„(...) úgy formalizálhatjuk az alapkülönbséget köztük, hogy az interjú valakivel készül, s riport valamiről szól – vagyis, míg az interjúban a személyiség, az interjúalany, illetve az általa rendelkezésünkre bocsátható információ a központi szervező elem, a riport középpontjában mindig a feltárni kívánt tény, esemény, történet áll.” (SZIRMAI 2005: 58)

Az interjú meghatározása során megfigyelhetjük az angol eredetű szónak a francia „entrevue” kifejezéssel való hasonlatosságát, melynek jelentése megbeszélte találkozás, tárgyalás, beszélgetés. (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 46)

Az Idegen szavak és kifejezések kéziszótára négy különböző magyarázattal szolgál:

1. újságírónak, laptudósítónak a nyilvánosság számára készített beszélgetése nevezetes vagy érdekes személlyel,
2. nyilatkozat a sajtó részére
3. az ilyen beszélgetésnek újságban közölt vagy rádióban, televízióban közvetített szövege
4. közvélemény-kutatásban és a szociológiában adatgyűjtés a vizsgált csoport meghatározott szempontú kikérdezése útján. (FÖLDES 1993: 3)

Fontos megjegyezni, hogy a szó maga mellel a sajtótudomány és a médiagyakorlat területén kétféle tartalommal bír. Az interjú maga a cselekvés, a lefolytatott beszélgetés, ugyanakkor annak az eredménye, a nyilvánosságra hozott szöveg is.

A továbbiakban ezzel a szövegtípussal foglalkozom. Kutatásom témája az online megjelenő interjúk stílusának vizsgálata: elemzésem során két nagyobb területre térek ki. Ezek közül az első az internetes felületen publikált írások stilisztikumának összehasonlítása FÖLDES ANNA interjúalanyokra vonatkozó fogalmaiból kiindulva. Szerinte egy interjúban meghatározó, milyen kapcsolatban áll az interjú alanya a közölt tényekkel, s így elkülöníthetünk két esetet: ahol az alany tárgya is egyben az interjúnak és ahol csupán informátora a tényeknek. A dolgozat második részében a szövegeket készítő újságírók stílusára, és azoknak a szövegekre, a szövegek struktúrájára gyakorolt hatására koncentrálok, azt kutatva, milyen mértékben befolyásolja egy beszélgetés kimenetelét a sajtótermékekben a kérdező.

Illetékesség vagy személyiség?

A kiindulópontként szolgáló fogalompár megjelenése gyakran előfordul az interjút mint sajtóműfajt definiáló leírásokban. FÖLDES ANNA a megkérdezett személyek információinak minősége felől csoportosítja két kategóriába az interjúalanyokat, akiket így az újságíró **személyiségük** vagy a témához fűződő **illetékességük** alapján választ ki (FÖLDES 1999: 28). SZIRMAI ÉVA is jelzi, hogy a választás két okból is indokolt lehet, mikor a következőképpen adja meg az interjú definícióját:

„Sajtóműfaji szempontból azt a szerkesztett írásművet, műsort vagy műsorelemet értjük rajta, ami újságírói közreműködéssel folytatott beszélgetés eredményeképpen jön létre, mert az interjúalany és/vagy az interjú témája közérdeklődésre tart számot.” (SZIRMAI 2005: 61)

SZIRMAI az interjúalanyak a szituációban elfoglalt helyzete, a nyilvánossághoz és a hírértékű információkhoz való viszonya alapján elkülöníti a nyilatkozatot, a hírinterjút, a tematikus és a portréinterjút. Utóbbi kettő leírásában az illetékesség és személyiség motiválta sajtószövegek kategóriáira ismerünk. A tematikus interjúban az interjúalany – a leírás szerint – maga a hír hordozója „akár illetékesként, akár érintettként”, s így jut ő a nyilvánosságra szánt információ birtokába. A portréinterjú vagy mélyinterjú esetén ezzel szemben „maga a személyiség a központi szervező elem, illetve a személyiség helyzete egy történetben”. Itt az érzések, gondolatok adják a beszélgetés alapját. SZIRMAI emellett még kiemeli azt is, hogy az efféle interjúkban a konverzációnak véletlenül sem az illető életútjának történeti tényeiről kell szólnia, hanem az egyéni stílusról, világképről. (SZIRMAI 2005: 62)

Az általam választott két, online formában megjelent interjú közös vonása, hogy mindkettőre tekinthetünk úgy, hogy az alany személyisége és illetékessége egyaránt a szöveg középpontjában áll. Általánosan jellemző, hogy sportolókkal, művészekkel, különösen kiemelkedő tehetségű emberekkel a személyiségük miatt készítenek interjút, ám a tehetségnek, tudásnak mind megvan a szakmai oldala is, mely szempontból a kérdezett rögtön illetékes (is) válik. Fontosnak tartom azonban meghatározni azt is, melyek a személyiség és az illetékesség ábrázolásának kritériumait. Stilisztikailag jelentős távolság van a két fogalom között, tekintve, hogy a személyes téma személyesebb stílust is megengedhet, s ez eleve egymáshoz közelebb állónak feltételezi a két beszélgetőpartnert. Nem ritka, hogy az újságíró eltér a tipikus interjúformától, és a szöveget publikálás előtt az interjúalanyhoz, vagy például a környezethez kapcsolódó elbeszélő, szemléltető leírásokkal egészíti ki. Ezzel szemben a kizárólag illetékesség okán indokolt interjúkra többnyire a hivatalos hangnem és a szigorú kérdés-felelet forma jellemző. FÖLDES szerint a kérdéseket összeállító újságírónak is eleve máshogy kell viszonyulnia a két esethez:

„Másként - más kérdésekkel is - közelít az újságíró a Kossuth-díjas íróhoz, amikor 75. születésnapját ünnepli, és másként, ha valamilyen időszerű közéleti vagy irodalmi kérdéstről kívánja megszólaltatni. Az első esetben a nyilatkozó személyét, megtett életútját, műveit, a másodikban nyilatkozatának témáját, partnerünk idevonatkozó gondolatait, érveit állítjuk premier plánba.” (FÖLDES 1999: 29–30)

Az újságíró megváltozott viszonya a témához és a beszédpartnerhez azonban már a kérdések megfogalmazása előtt, az interjú megszervezése kapcsán előtérbe kerül. Nem mindegy ugyanis, hogy egy aktuális kérdésben mikor keresi fel az újságíró az interjúalanyt, s ezt nagyban befolyásolja az illető információinak minősége. Személyes jellegű interjú esetén a kérdezett portréjának megrajzolása a cél, s ebben az esetben a világkép, a gondolatok állandónak, tartós hírértékűnek nyilváníthatók. Ezzel szemben egy illetékessége alapján

megkérdezett cégvezető nyilatkozata csak (például) az aktuális botrány kirobbanásának néhány napjában-hetében számít érdekesnek, ám pár évvel, sőt, hónappal később teljes hírértékét elveszíti. A szöveg megalkotásának időpontja szempontjából tehát lényeges az illetékesség kérdése. Erre hívja fel a figyelmet PÁLFY G. ISTVÁN is:

„De nem feltétlenül kell az esemény után azonnal interjút készítenünk. A műfaj elemi formái, amelyek egy tudósításban szerepelhetnek, hogy ugyanis a tudósító megkérdezi a helyszínen lévő illetékest, természetesen az eseményhez igen közel vannak. Ám lehetséges, hogy hosszabb, elemző interjút akkor kérünk valakitől, amikor vagy csak naptári eseményekre hivatkozunk, például egy születésnapra, nevezetesebb évfordulóra vagy egy olyan korábbi eseményre, amelynek most inkább már „csak” a körülményeit akarjuk felderíteni.” (PÁLFY G. 2003: 37)

Mint látjuk, az illetékesség és a személyiség kérdése több oldalról befolyásolja egy interjú szerkezetét, hiszen az újságírók nem csupán ennek függvényében választják ki a témát szolgáltató alanyt vagy a hiteles információval bíró illetőt, de a két fogalom határozza meg a szövegek szerkesztettségét, a kérdések minőségét és mennyiségét, valamint a beszélgetés időpontját is.

Szabó Magda és Eszenyi Enikő beszédstílusának általános jellemzői

Hogy megállapítsam: a két, általam választott interjúalany, Eszenyi Enikő és Szabó Magda megkérdezését az adott témában való illetékességük vagy személyiségük indokolta-e, úgy vélem, fontos általános ismereteket szerezni kettejük beszédstílusáról. Ez jelentős segítséget nyújthat az interjúalanyok személyesebb jellegű és formális nyelvhasználatának elkülönítésében. Ehhez a választott személyek által különböző online magazinoknak, oldalaknak adott három-három interjút vizsgáltam meg. Ezek az elemzések elsősorban a kérdezetteknek az interjúszituációban elfoglalt pozícióját hivatottak megállapítani, valamint azt, mely nyelvi rétegekből merítenek leggyakrabban nyilatkozataik során. Ugyan már ezeknél a szövegeknél is kísérletet tettem az illetékesség és a személyiség határvonalainak megállapítására, ám elsődleges célom az említett interjúknál kimondottan az volt, hogy a két nyilatkozó beszédstílusát feltérképezzem, a jellegzetességekre összpontosítva.

A megkérdezett két személy között két szembetűnő, a nyelvezetet is meghatározó hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindketten nők és művészeti munkásságuk révén egyformán szoros, napi kapcsolatban vannak az irodalmi nyelvvel. A nemek és a stílus összefüggéseire egyébiránt NAGY FERENC is rámutatott: mind a férfi, mind a női nem képviselői egyéni stílussal rendelkeznek. Utóbbiaknál gyakoriak az elliptikus mondatok, de a nők kedvelik a díszítő jelzőket, becéző formákat is. Törekednek a választékosságra és sűrűn használnak fel

szólásokat megnyilatkozásuk színesítésére. A frissebb vizsgálatok alapján a mindennapi társalgásra azonban az jellemző, hogy a nők beszédstílusa már közelít a férfiakéhoz, akik hivatalos formulákkal, szakszavakkal és idegen szók használatával egészítik ki mondanivalójukat. (SZIKSZAINÉ NAGY 2007: 129)

Lényeges és hasznos elemzési szempontrendszert alkot TOLCSVAI NAGY GÁBOR, amely szociokulturális szempontok tükrében a társalgás több rétege válik vizsgálhatóvá. Megfigyelései alapján a különböző stílusértékeket öt változó szerint helyezte el: magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok. (TOLCSVAI NAGY 1996: 135) Az interjú értelmezhető a társalgás egy különleges, nyilvánosságnak szánt fajtájaként, hiszen a kommunikációnak hasonló szabályai érvényesülnek itt, mint a köznyelvi beszélgetésben, ezért az említett szempontrendszert a társalgásoknak erre a szintjére is érvényesnek találom. Eltérést legfeljebb a felek egymáshoz való viszonya (az újságíró domináns helyzetben van, mivel ő határozza meg a beszélgetés folyamatát), valamint megnyilvánulásának mennyiségben és minőségben eltérő elosztása jelent, hiszen az újságíró általában csupán kérdő modalitású mondatokat, s optimális esetben abból is egyet, legfeljebb kettőt tesz fel egy-egy megszólalása alkalmával az alanynak. Ezzel szemben a kérdezett fél hosszabb nyilatkozatokat tehet, akár a modalitás kínálta valamennyi lehetőséget felhasználva, mivel az interjúforma feljogosítja erre. Nem állíthatjuk, hogy a spontán konverzáció és az interjú távol állnak egymástól: nem csupán utóbbi vesz át a mindennapi nyelvhasználatból elemeket (nyelvváltozatok, kifejezések, fordulatok stb), de a hétköznapiakban is találkozhatunk akár interjúsituációval, annak formai, stilisztikai elemeivel. Művében ezt az összefüggést, s ezáltal a szempontrendszer többoldalú alkalmazhatóságát BORONKAI DÓRA is kiemelte:

(...) valószínűsíthető, hogy a szociokulturális tényezők (...) alkalmazása a konverzációelemzés eredményeivel összefüggésben tovább finomíthatja a spontán szövegek stilisztikai jellemzését, és a prototipikusan spontán társalgások mellett a spontaneitás és a tervezettség különböző fokán álló párbeszéd (pl. televíziós és rádiós interjúk, állásinterjúk, vizsgafeleletek, kihallgatások stb.) tanulmányozásához is segítséget nyújthat. (BORONKAI 2009: 130)

Érdeemesnek tartom ezért először az egyes szövegeket a TOLCSVAI által meghatározott alábbi szociokulturális tényezők alapján elemezni. A már megnevezett kategóriák a következő skálaértékeket tartalmazzák:

- magatartás: durva, bizalmas, közömbös, választékos
- helyzet: informális, közömbös, formális
- érték: értékmegvonó (gúnyos, ironikus), közömbös, értéktelítő (patetikus)
- idő: régies, közömbös, újszerű

- hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok: sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diáknyelv, a szépirodalom történeti stílusrétegei, szaknyelv stb.

Szabó Magda megnyilvánulásait tekintve a következő megállapításokra jutunk: magatartását a bizalmas és a választékos stílus keveréke jellemzi, ám gyakran felveszi a sejtető, leplező stílusmagatartást is, melyet például az alábbi interjú készítője is kiemel:

„De amikor rákérdezek, hogy mi a baj, dodonai választ kapok. »Most jöttem haza Franciaországból, Olaszországból, és elcsodálkoztam, milyen hamar hangulatot tud váltani egy szituáció. Egy szituáció – amelyről azt sem tudjuk, hogy igaz-e vagy sem.«”¹

Igyekszik általában felülhelyezkedni az újságíró személyén. Erre utalhat az is, hogy míg őt magázó formában szólítják meg, Szabó Magda tegező formában válaszol, gyakran szólítva meg ebben az alakban kérdezőjét, avagy intézve kérdést, felkiáltást közvetlenül hozzá. Ám ez fakadhat természetesen nagyobb korkülönbségből is. Tagadhatatlanul megpróbál azonban domináns pozíciót érvényesíteni kérdezőjével szemben, amikor számon kéri rajta az elhangzott kérdést, az abban rejlő feltételezést:

„Vajon változnak azok a női szerepek, melyekről regényeiben olvashatunk? És ha igen, hogyan lehet mégis korszerű?

– *Csak nem azt akarod mondani, hogy a Régimódi történet Rickl Máriaája hasonlít Emerenchez? Nem hasonlít.*”²

Helyzetét tekintve az írónőtől általában informális jellegű szövegeket olvashatunk a sajtóban. Az interjúk alapján törekszik saját személyének „otthonosabbá”, személyesebbé tételére az olvasók számára, ám olyakor megjelennek az álhivatalos formulák, melyek a már említett felülhelyezkedést, dominanciát hivatottak szolgálni, hatásuk azonban megkérdőjelezhető.

„(...) sem a korosztály, sem a politikai szituáció, amelyben *momentán* élünk, nem azonos.”³

A beszélgetések az érték tényezője szerint vizsgálva nem mutatnak egységes képet. Egy beszélgetésen belül is találunk példát értékmegvonónak tekinthető, elhintett iróniára (*engem még miniszter nem látogatott meg, nem kért tőlem engedélyt, hogy meglátogathat-e. Ehhez a franciákhoz kellett mennem*), és értéktelítő, szenvedélyes, patetikus hangvételre (*Van még egyszer egy olyan, mint amilyen Cili volt? Van még egyszer egy olyan, mint Emerenc? Emerenc, aki holtában is csodát tett? Cili, aki holtában is csodát tesz?*).⁴

¹ LAMBERT Gábor. Szabó Magda: Kemény heteim lesznek. 2007.

² NÁVAI Anikó. Interjú Szabó Magdával. 2004.

³ NÁVAI 2004.

⁴ NÁVAI 2004.

A korszerűség kérdését tekintve nyelvében ötvözi az új elemeket a közömbösnek ítélt, köznyelvi elemekkel, s csak ritkán említ régies, hagyományos kifejezéseket. Az általa használt nyelvváltozatok sokszínűsége utal foglalkozására, hiszen regényein belül is több rétegnyelvvel dolgozik. Ezáltal a kategória legtöbb eleme fellelhető nyilatkozataiban: sztenderd, irodalmi nyelv, városi népnyelv, ritkábban szaknyelv.

Kiemelendő továbbá, hogy az író nő gyakran él az elterelés eszközével, a kérdésekre sokszor valós válaszértékkel nem bíró feleleteket ad.

„Nekem úgy tűnik, általánosan is jellemző regényeire a személyesebbé, politikamentesebbé válás. Elfogadja ezt így?

- Írói tekintetben is változik az ember. Fiatal koromban én voltam a debreceni kultúr tanácsos lánya, se nem munkás, se nem paraszt. Semmiféle ilyen munkához nem értettem, a filozófia doktora voltam, klasszika-filológus. Nem szerettek. Aztán kénytelenek voltak lenyelni, mert lenyelt a világ. Ezért nem tudok eléggé hálás lenni a franciáknak, akik megindították. (...)”⁵

„- Küzdelmes, hosszú házasságotok volt, mindig egymás mellett álltatok, egy olyan időszakban is, ami nekünk történelem, mert vagy kis gyerekek voltunk, vagy még meg sem születtünk, elképzelni is nehéz. De mint idefelé tartva beszélgettünk, a mostani helyzet sem könnyű a mai fiataloknak. [a kérdés az író nőnek a mai fiatalok helyzetéről alkotott véleményére irányul]

- Hiányoznak, hála az égnek hiányoznak azok a fenyegető momentumok, amelyekből az ember olyan sajátos módon tartózkodó lett. Most a saját korosztályomról beszélek, a nem fiatalokról. (...)”⁶

Nyelvezetét ezentúl erősen jellemzi a keresztyén szóhasználat is, sokszor utal Istenre, gyakori fordulata például a *hála Istennek*. Világlátásának ezt a rétegét interjúi során kikerülhetetlenül a beszélgetésbe építi, a téma részévé teszi. Még szakmai szempontú diskurzus esetén is előfordul a vallásos kerettel való szegélyezés:

„Németül, franciául, olaszul, angolul maga is ellenőrizni tudja az átültetés sikerességét, de sokszor inkább már lemond róla, mert még találna olyan fordítási hibát, ami nem tenné boldoggá. »Tudomásul veszem, hogy le van fordítva, utána *elmondok egy Miatyánkot*, és azt mondom: *Köszönöm Jóisten*, hogy megengedted, hogy más is elolvassa, de ugye azért nem haragszol rám, hogy én ezeket nem szeretem annyira?»”⁷

Megtaláljuk azonban a szövegekben a SZIKSZAINÉ által leírt durva stílusárnyalat jellemzőit is (SZIKSZAINÉ NAGY 2007: 619):

„És éreztem, hogy azt mondja nekem, na menjen innen, *fújja fel magát*, na menjen innen a *fenébe*, menjen innen, eleget szemtelenkedett, és mindenféle indiszkrét dolgot mondott a franciáknak.”⁸

Eszenyi Enikő nyilatkozatai TOLCSVAI szempontrendszer alapján hasonlóan többretegű, átmenetiségre hajló stílusjelenségeket mutatnak. Magatartását tekintve a konverzációk során jellemző rá a közömbös és választékos nyelvhasználat.

⁵ NÁVAI 2004.

⁶ L. CSÉPÁNYI Katalin. Szeretethullámos könyvtér - Beszélgetés Szabó Magdával. 2006.

⁷ LAMBERT 2007.

⁸ NÁVAI 2004.

„Végül felkértek, hogy rendezzem meg a Vízkereztet, én pedig örömmel vállaltam, hiszen már elég régen rendeztem ezt a darabot, kellő távolságba kerültem tőle, és most egy inspiráló, egészen fiatal gárdával vittük színre, ami új gondolatokat hozott létre bennem a műről.”⁹

Helyzetét általában a formalitás jellemzi, ám előfordul, hogy közelíti magát az újságíró felé azáltal, hogy párbeszédük során kölcsönösen tegezik egymást: ez az előzetes megegyezés utalhat arra, hogy nem kívánja önmagát magasabbra pozícionálni kérdezője helyzeténél. Az interjúkról az érték tényező szempontjából elmondható, hogy tartózkodik a patetikus, tehát értéktelítő megnyilvánulásoktól, s stílusa közömbösnek, ritkábban értékmegvonónak ítélni lehet:

„magyararancs.hu: De lehet egy ekkora színházban formanyelvekkel kísérletezni? Intim hangulatú előadást létrehozni?

EE: Miért várod el ettől a tértől, hogy intim előadást csináljunk benne? Hogy lehetne egy stadionban gombfocit játszani?”

Beszédstílusa a nyelvi elemek korszerűségének szempontjából közömbös: nem használ régies kifejezéseket, de tartózkodik az újszerű elemektől is. A nyelvváltozatok közül elsősorban sztenderd és városi népnyelvi elemeket alkalmaz, ám jelentős túlsúllyal jelentkeznek a szaknyelv, és megjelenik az irodalmi nyelvezet is:

„Á, *nem*, ez nem így működött. Ez egy hosszú folyamat volt, rengeteg színházi és filmes szereppel, és több mint tíz évig tartott. *Tudod mikor jöttek oda hozzám az utcán?* [visszakérdezés, nem jellemző eleme az interjúformának] Amikor *poénból* elájultam a Friderikusz Show-ban, másnap.”¹⁰ [városi népnyelv]

„Minden *előadásunk* ugyanolyan komoly *művészi és szakmai ambíciókkal* készül – függetlenül attól, hogy *klasszikus vagy kortárs drámát, vígjátékot, vagy zenés művet mutatunk be*. (...) Más utat szeretnék járni, minden évben új *kortárs darabokat* felfedezni és bemutatni, magyar darabokat *színpadra segíteni* – idén két *ősbemutatónk* is volt.”¹¹ [szaknyelv]

„A mostani gazdasági körülmények között sajnos csak *álmodozni lehet, de végül az ember a valóságban ébred*.”¹² [irodalmi nyelv]

Eszenyi Enikőnél is gyakran előfordul kitérő válasz. Az alábbi példában a hárítást, elterelést talán a nyilatkozat politika-mentességére való törekvése indokolja, mivel a konkrét támogatás vagy támadás határozott irányba döntené el a politikai vonatkozásokat is tartalmazó kérdést.

„magyararancs.hu: Épp ezért kérdezem: hogy élted meg a Nemzeti Színház körüli történéseket?

EE: A Nemzeti Színház kérdése mindig a központban volt, de én mindig a Víghez tartoztam. Harminc éve vagyok itt, és bár gyerekkorom óta járok a Nemzetibe, a legjobban mindig a saját színházam foglalkoztatott, és az, hogy azt hogyan tudom napról napra erősíteni.(...)”¹³

⁹ VÁRHEGYI András. Eszenyi Enikő: "Ez szakmai életem egyik csúcspontja". 2013.

¹⁰ MESTERHÁZY Lili. "Lenyeshetik a szárnyaimat, akkor is repülök" - interjú az ötvenéves Eszenyi Enikővel. 2011.

¹¹ MESTERHÁZY 2011.

¹² VÁRHEGYI 2013.

¹³ KOVÁCS Bálint. „Életemet és véretem adtam” – Eszenyi Enikő, a Vígszínház igazgatója. 2013.

A színésznő emellett hajlamos „nagymonológokban”, hosszúra nyúlt, többszörösen összetett mondatokban válaszolni a kérdésekre. Ennek eredménye, hogy megnyilatkozásai végére olykor teljes mértékben eltér a felvetett tárgytól, s csak ritkán vagy egyáltalán nem kapcsolódik vissza az eredetileg feltett kérdéshez. Például, mikor azt kérdezi az interjú készítője, soha nem akarta-e véglegesen elhagyni az országot, Eszenyi először határozott válasszal kijelenti, hogy soha. Aztán terjedelmes emlékeivel és huszonegy csapongó mondattal később, miután képet kaptunk a *West Side Story* rendezésének körülményeiről, mozgáskultúrájáról és argentinai tangóélményeiről is, egy mondattal visszakanyarodva a kiindulópontához zárja a gondolatsort, miszerint mindig hazatért, mert várták a próbák.¹⁴

Az illetékesség és a személyiség elsősorban az interjúk fő szövegszervező elemeiben, a kérdések irányultságában érhető utol. Szabó Magdánál az újságírók sokszor a magánélet és a múlt területeit próbálják feltárni, így eleve személyes jellegű szövegekre készül az interjú készítője. Ám az író nő összetett válaszai egy saját dimenzió valóságát tükrözik, ahol a valós, személyes események háttérrel, előzményt kínálnak a szakmai tevékenység, az irodalmi alkotás világához. Ezáltal lesz a személyesnek szánt diskurzus szakmai töltetűvé, s így válik a sajtószöveg alanya a témában szakmailag illetékesként megjelenő személlyé. Irodalmivá tett alakjai magánéletének is szereplői voltak egykor, így a nyelvezetben is megfigyelhető, hogy a szakmai és a személyes tér nehezen, avagy egyáltalán nem különül el egymástól.

Eszenyi Enikő helyzete hasonló, azzal a különbséggel, hogy a hozzá intézett kérdések túlnyomóan szakmai jellegűek. Rendezései, szerepei szolgáztatják a szövegek témáját, valamint az ezekre történő visszaemlékezés. A Szabó Magda által felidézett magánéleti alakokkal szemben Eszenyi kizárólag szakmájában megismert vagy a színházhoz köthető személyekre hivatkozik. Közülük válogat, ha családjáról, barátairól, tanítóiról mesél, s még egykori férjét megemlítve is inkább annak színházi szerepeit, szakmai teljesítményét emeli ki, semmint személyes kapcsolatukat. Az ötvenedik születésnapja okán készített portréinterjú több személyes jegyet, emléket tartalmaz, ám még ezek nagy része is inkább a színpaddal, színdarabokkal összefüggő visszatekintés, s a teljes szövegnek csak elhanyagolható töredéke jelenít meg közelebbi, személyes hangvételi tartalmakat Eszenyi Enikőről.

¹⁴ MESTERHÁZY 2011.

Az Eszenyi Enikővel készített interjú stilisztikai eszközeinek alaposabb vizsgálata¹⁵

Az interjú a sajtó műfajcsaládjának tagjaként tömegkommunikációs szerepet vállal, hiszen a publikálást követően széles rétegekhez jut el. A különböző felületeken megjelenő beszélt vagy írott szövegek hatással vannak a köznyelvre, ám a folyamat kétoldalú: a mindennapokban beszélt nyelv tükröződik az újságokban, s egy-egy megkérdezett személy is ezen a köznyelv által áthatott kódrendszeren keresztül képes csak közölni a nyilvánosság számára érdekes információit. Éppen ezért a különféle nyelvrétegek elemei közötti tudatos és kritikus válogatásra inti a sajtónyelv használóit, szerkesztőit KOVALOVSKY MIKLÓS, s felhívja a figyelmet a kétoldalú folyamatban rejlő veszélyre: a sajtó könnyen az átvett hibák, káros jelenségek sokszorosítójává, terjesztőjévé válhat. (KOVALOVSKY 1976: 88)

SZATHMÁRI ISTVÁN szerint a sajtónyelv mint stílusréteg a stílus valódi megtestesítője, mivel rendkívül széles kommunikációs funkciót lát el, és jellemzően erős hatást kíván elérni, valamint törekszik a meggyőzésre. Az élet legtöbb területével eleven kapcsolatot tart, így valamennyi nyelvi és stílusréteg eszközeit felhasználja. SZATHMÁRI a sajtónyelv legfőbb nyelvi-stilisztikai eszközei között említi a neologizmusokat, divatos fordulatokat, különböző alakzatokat (például ellentét, ismétlés stb.), ám a közhelyeket, sablonokat is. (SZATHMÁRI 2005: 30)

Az utóbb említett stílushibák használata kiemelten igaz az egyes embereket megszólaltató műfajoknál, ahol a szöveg az általuk „hozott” nyelvet közvetíti a befogadó tömegeknek. Ezért, amikor az interjúk nyelvezetét vizsgáljuk, elsősorban a köznyelvi stílus jelenségeinek áttekintése jelenthet nagy segítséget. ÉDER ZOLTÁN és GRÉTSY LÁSZLÓ a beszélt nyelv jellemzőinek, állapotának bemutatását a legjellegzetesebb stiláris fonákságok kiemelése segítségével végezte el, több, a mindennapi beszédtevékenység során esetleg észrevétlenül is felbukkanó hibát kiemelve. Alapszempontjuk és -követelményük, hogy a beszélő közlendőjét világos és közérthető módon fejezze ki, kerülve a következő vétségeket: idegen szavak felesleges használata, szótévesztés, szólás- és szerkezetvegyítés, képzavar, hibás szóválasztás, zsúfolt mondatszerkesztés, sablonos fogalmazás (közhelyes stílus), szószaporítás (terpeszkedő kifejezések, szóismétlés, pleonazmus), túlzott szüksézsavúság,

¹⁵ BALLA István: Eszenyi Enikő: „Hiszek abban, hogy a teljesítmény számít”. 2013.

stílustörés és dagályosság. (GRÉTSY–ÉDER 1976: 75– 82) Emellett itt is hasznosnak tartom a fentebb már említett, TOLCSVAI által felállított szempontok szerint feltárni az interjúk szociokulturális rétegeit.

A szövegek nyelvi-stilisztikai vizsgálata mellett törekedtem az interjúalanyok együttműködést nem mutató, elhárító reakcióinak, negatív feleleteinek feltérképezésére is. Itt elsősorban a különböző helyzetekben alkalmazott válaszkikerülési stratégiákat kíséreltem meg kiemelni. Az általam felhasznált tanulmány ugyan konkrétan a politikai interjúk műfajára koncentrált, azonban úgy vélem, több idevágó elemet találunk a két művésszel készült beszélgetésben is. (EKLICS–HUSZÁR 2010)

A befogadók, ez esetben az olvasók számára a legfontosabb szempont azonban a struktúrán és a nyelvi eszközökön túl mindenestre a szövegek érthetősége, a követhetősége. E elengedhetetlen kritérium egy szélesebb közönségnek szánt kommunikációs műfajban. Mivel az interjúk esetében nem egy ember véleménynyilvánításáról, hanem két (olykor több) ember beszélgetéséről van szó, jellemzik ezeket a szövegeket az általános társalgásra érvényes megállapítások, így Grice-nak a társalgás logikájával kapcsolatos elmélete is. Nála jelenik meg az interjúkra is sok esetben jellemző implikátúra fogalma. Az implikátúra a mondás és a közlés között lévő különbségből adódó tartalom: a mondás, amit kimondunk egyenlő a mondat konvencionális nyelvi jelentésével, a közlés, amit átadunk pedig a megnyilatkozás interpretációjával. Előbbit jelentésként, utóbbit implikátúraként jelöli meg Grice. (REBOUL–MOESCHLER 2006: 53–54) Az implikátúra összefügghet a vizsgált interjúk nyelvében megjelenő eltereléssel, kiemeléssel, témaváltással, s ezzel magyarázható, hogy egyes mondatok a nyelvi jelentéstől eltérő, mögöttes jelentéssel bírnak.

Az interjúszövegek magánbeszélgetéshez való hasonlóságát és különbségét DEME LÁSZLÓ a forma oldaláról vizsgálja. Meglátása szerint egy-egy tájékoztató jellegű megnyilatkozást nem a formája választja el a magánbeszélgetéstől, ezért érdemes a szerkezetre és a tartalomra fordítani nagyobb gondot. Felhívja a figyelmet a céltudatos nyelvi megformálás fontosságára, hiszen a hallgatók, olvasók oldaláról az információk megértése az elsődleges elvárás:

„A nyilatkozónak, a tájékoztatást adónak nem kell mindenáron szépen beszélnie. Inkább csak okosan, – de legfőképpen érthetően. Akkor a tájékoztatás – ha láthatatlan is a partner – valóban kommunikáció lesz, nem csupán magamutogatás.” (DEME 1978:42)

Ha a fenti szempontok alapján megvizsgáljuk a kiemelt interjúkat, az interjúalanyok, Szabó Magda és Eszenyi Enikő beszédstílusában csak elvétve találkozunk a GRÉTSY–ÉDER által felsorolt hibákkal. Foglalkozásuk révén mindketten szoros kapcsolatban állnak az

irodalmi nyelvvel, mindennapos használói annak, ezért nem jellemzi interjúikat például szótévesztés, hibás szóválasztás, ahogy a dagályosság is távol áll tőlük.

Szerepel azonban a hvg.hu által közzétett szövegben egy szintaktikailag nehézkes fordulat, amely Eszenyitől hangzik el: „Én – a munkatársaimmal együtt – az öt éve *leírt pályázatomban* vállaltakat teljesítettem.” Itt valószínűleg az *öt éve megírt pályázat* és az *abban leírtak teljesítése* kapcsolatok mosódtak össze, ám ez a fajta szerkezetvegyítés a további szövegre – és a korábban vizsgáltakra – nem jellemző. A színésznőnél előfordul még ritkán szóismétlés (*Nem ítéletet várok, hanem **döntést**. Bizom azokban az emberekben, akik ezt a **döntést** hozzák, hogy lelkiismeretesen mérlegelik a pályázatomban felsorolt eredményeinket és szakszerűen **döntenek***), azonban az interjú során további nyelvi-stilisztikai hibákat nem ejt.

Az alanyválasztást tekintve megállapíthatjuk, hogy illetékességen alapul, hiszen Eszenyit, a Vígszínházban zajló igazgatóválasztás érintettjét merőben az illetékesek oldaláról kereste meg a kérdező. Ez az interjú első ránézésre személytelenebbnek tűnik, mint a Szabó Magdával készült, tekintve, hogy alig kapunk információt a színésznőről, eddigi életéről. Kizárólag úgy szerepel előttünk, mint a színház volt és esetlegesen leendő igazgatója, a szöveg semmi esetre sem tartalmaz ennél személyesebb vonásokat. Mégis elmondható, hogy az interjúalany személyisége is kitetszik az írásból, témát szolgáltatva az interjú írójának. Eszenyi személyes oldala a kérdésekhez való viszonyában nyilvánul meg leginkább, válaszait olvasva feltételezhetjük, hogy némileg személyisége is tárgya az írásnak. Azonban az igazgatóválasztás, a színház aktuális repertoárja sokkal nagyobb figyelmet követelt magának, ezért olyan szakmai a beszélgetés hangvétele.

A kérdező, a kérdés vagy a forrás vitatása hatásos hárító eszközként szolgálhat, melynek lényege a támadás, amikor is a kérdezett fél hibásnak ítéli a kérdés megfogalmazását, a kérdező stílusát vagy az információ forrását, esetleg negatívan minősíti azokat. (EKLICS–HUSZÁR 2010) Eszenyi visszakérdezését (*Ez miért lényeges?*) ez a fajta hárító szándék indokolhatta, igaz, a felelet további részében válaszol a feltett kérdésre. Hasonló hatást ér el a kérdező kijavításával (*Nem ítéletet várok, hanem döntést*). Ebben az esetben azonban, mikor már nem a kérdések közvetlen elhárításáról van szó, úgy vélem, ezek az eszközök szolgálhatnak a konverzáció szerepleosztásának kiegyenlítésére is. A kérdező feladata, hogy vezesse a folyamatot, a gondolkodás, a kérdések és válaszok irányát meghatározza, ám az irányítás mértéke szorosan összefügg a beszélgetőtárs válaszainak minőségével. (PÁLFY G. 2003: 38) Ennek a szereposztásnak a megbontására tehet kísérletet az

az interjúalany, akinek nem célja a hárítás, hiszen válaszol az elhangzott kérdésekre, ennek ellenére a folyamat megfordításának céljával visszakérdez, kijavítja az újságíró, esetleg vitatja a feltett kérdések létjogosultságát.

Az Eszenyi Enikővel készült interjúban azonban találunk példát az elterelés egy rejtettebb fajtájára. Balla István újságíró az igazgatói pályázatáról kérdezte a művésznőt, aki az odavágó mondatok után a Vígszínház és a főváros kapcsolatáról kezdett el beszélni:

„A Vígszínház Budapesten egy tájékozási pont, fontosak vagyunk. A fővárossal nagyon jó a kapcsolatunk, a nézők szeretnek bennünket. A XIII. kerületben vagyunk, ez a kerület is szeret bennünket, az V. kerület szintén.”

Látjuk, hogy Eszenyi a kényes (hiszen ekkor még bizonytalan kimenetelű) pályázatról biztosabb területre terelte a beszélgetést, s a biztonság fenntartása érdekében azonosította önmagát a színház intézményével, annak kiemelten kedvező helyzetével, egyfajta kollektív tudatot építve ki nyelvi szinten annak valamennyi dolgozójával, önvédelem céljából. A kijelentés emellett kísérlet lehet a pályázat elbírálásának befolyásolására is, hiszen kiemelten pozitív fényben tünteti fel magát a nyilatkozó.

A TOLCSVAI-féle öt változó szerint magatartását és értékét tekintve Eszenyi Enikő stílusát közömbösnek, helyzetét formálisnak ítélem. A nyelvváltozatok közül a sztenderd és a szaknyelv rétegei jellemzik a szöveget, amely nem tartalmaz régies vagy túlságosan újszerű elemeket, ezért az időt mint rendező elvet figyelembe véve kijelenthetjük, hogy az interjú e téren is közömbös minőségű.

A Szabó Magdával készített interjú stilisztikai eszközeinek alaposabb vizsgálata¹⁶

Szabó Magda interjúját olvasva az ember akarva-akaratlanul is támaszkodik előzetes olvasmányélményeire, s ezek az író szavaiból kiemelten köszönnek vissza. Az interjú itt is hangsúlyt fektet rá, hogy a személyiséget ne tompítsa, s bár a fő téma Szabó Magda akkor kapott díja, valamint új könyve, *Az ajtó*, a hangsúly egyértelműen áttolódik az író személyére. Az interjú készítője rengeteg kiegészítő információt ad a könyvről és annak szerzőjéről is. A helyzet, maga az interjú lezajlásának tere, a résztvevők és az eltelt idő alatt történt események mind-mind érzékletesen jelennek meg előttünk. Maga az interjúztató is kevésbé koncentrálni csupán az írásra, az elért eredményekre, szinte érezzük, amit Sándor Zsuzsanna érez a lakásba lépve: egy jól megírt, céltudatos, összeszedett szöveg elkészítésének tervével indult, s miután elbűvölte az atmoszféra, spontán gondolatok, emlékek és Szabó

¹⁶ SÁNDOR Zsuzsanna: Szabó Magda ajtója. 2005.

Magda élményeinek gyűjteményévé vált az írás. A cikkfejből megjelölt szakmai eredményről csak mellékesen értesülünk, még csak nem is az író szájából, s ahogy azt az alábbiak alapján látni fogjuk, emellett még számos elem támasztja alá, hogy ez az interjú Szabó Magda személyisége által nyert valódi létjogosultságot, sőt, kimondottan portréinterjúnak minősül.

Az interjú legszembeütőbb formai sajátossága, hogy a gondolatjellel jelölt párbeszéd a hírértékkel legkevésbé bíró információkat közli az olvasókkal, míg az említett díjátadó vagy a könyv külföldi megjelenésének körülményei és a további, szakmai jellegű tények az újságíró próza elbeszéléséből derülnek ki. Szabó Magda csapongó, minden helyzetből könnyed ugrással kilépő, szeszélyes válaszai talán ezt a formát tették legcélszerűbbé az információk közlésére.

Az író beszédstílusában különös változata él a GRÉTSY–ÉDER szerzőpáros által megnevezett hibatípusnak, amely az idegen szavak túlzott, felesleges használatát kritizálja. Szabó Magda ugyanis nem hogy idegen szavakkal, de teljes idegen nyelvű mondatokkal, szókapcsolatokkal tarkítja megnyilatkozásait: *Habent sua fata libelli; Elmultam nyolcvanhat éves, és itt a nagy come back!; Géza, as-tu donné quelque chose a manger aux chiens?; Buon giorno, gyönyörű csillagszemű!* Saját személyének magasabb rangra emelését sokoldalú nyelvtudásának illusztrálásával kívánja elérni, s el is éri az ámuló riporternő előtt, még akkor is, ha a lejegyző ezt olykor hibásan adja vissza.¹⁷

Szabó Magda nyelvezetének a TOLCSVAI által leírt rendszerbe történő besorolásakor a következő eredményeket állapítottam meg. A nyelvi magatartás stílusértéke a korábbi, több interjú vizsgálata során nyert eredményektől eltérően itt már kizárólag a bizalmas értékre szorítkozik, a választékos minőséget kitörő felkiáltásokkal és gyakori stílusterésekkel lehetetleníti el. Helyzetét tekintve kimondottan informális értékű az interjú, melyből arra következtethetünk, hogy az alany is eleve portréinterjúra készült, ezért nem is törekedett a formális elemek felhasználására, a hivatalos stílus szabályaihoz való igazodásra. A nyelvezetnek az értékek szerinti vizsgálata alapján a megállapíthatjuk, hogy közömbös, olykor értékmegvonó szöveggel állunk szemben. Régies és újszerű kifejezések hiányában az idő felől való közelítés is közömbös jegyeket mutat. A különböző nyelvváltozatok közül több rétegből válogat: válaszaiban megtaláljuk a városi népi nyelvet, a sztenderd és a szleng elemeit is (*miért olyan nagy szám?; vihogok; makogni, csomóan ott állnak stb.*)

A már említett próza, epikus minőség „bizonyítéka” az ábrázolt keresztfiú is, aki szakmai szempontból csupán mint az író menedzsere nyerne létjogosultságot a szövegben,

¹⁷ A szövegben megjelenő, a kanapéra telepedő kutyának szánt angol „behavior self!” felszólítás helyes változata „behave yourself!”.

ám itt az a paprikás krumplit készítő keresztfiú van jelen, aki tovább bővíti Szabó Magda személyes bűvkörét, tovább mélyíti az őt övező mítoszt elmesélt, közös történeteikkel. Ennek az alaknak az elhagyása csökkentené némileg az interjú személyiségre irányuló jellegét, hiszen maga a férfi mesél több, személyes tulajdonságáról is az írónőnek. Véleményem szerint a Szabó Magdával készült interjú kimondottan a személyes jegyekre épít, ám egyéb műfajok beillesztésével (leírás vagy anekdota: a francia–magyar fordító rövid története) válik igazán hangulatossá, emberközelivé az írás.

Az újságíró hatása az interjú szerkezetére és stílusára

A tömegkommunikációban részt vevő sajtóműfajok alkotóinak, az újságíróknak például egy-egy cikk, tudósítás vagy glossza létrehozása során eltérő kommunikációs kritériumoknak kell eleget tenniük. Amellett ugyanis, hogy a média kielégíti az általános kommunikáció szabta feltételeket, három fő elvárásnak kell eleget tennie a nagy tömegek figyelmének fenntartása érdekében: tájékoztatás-tájékozódás, értékhordozás-normateremtés és szórakoztatás. (SZECSKŐ 2009: 14)

Valamennyi író, aki közügyekkel, közérdekű információkkal kapcsolatos írásokat publikál, sajátos helyzetben van. Szövegeikben az általuk használt nyelv automatizált, és jellemzi azt az olvasó által feltételezett hitelesség, megalapozottság – ez a hasonló szituációk gyakori előfordulásából, ismétléséből fakad. Ennélfogva az újságírók nyelvezetét komolyan fenyegeti a veszély, hogy sztereotipizálttá válik: ez azonban már gyengítheti a befogadóra gyakorolt komplex hatást. (CHLOUPEK 1993: 71)

A fenti elvárásoknak (legyen informatív, értékhordozó, szórakoztató, valamint kerülje a sztereotipizált minőséghez való hasonulást) kell megfelelnie az interjúnak, tehát az újságírók okkal válogatják meg nem csupán alanyukat egy beszélgetés során, de kérdéseiket, saját nyelvi-stilisztikai magatartásukat is szemmel tartják a kívánt hatás elérése érdekében. Ezért jellemző az is, hogy a kész, publikált szöveg más képet mutat, mint az interjú szóról szóra történő lejegyzése.

A két kiemelt szöveg összevetése során is megfigyelhető, hogy a leglátványosabb különbséget a formabeli sajátosságok jelentik. Sándor Zsuzsanna a kizárólag kérdésekből és válaszokból álló külalakkal szemben kisebb elbeszélést, felmerülő gondolatokkal, közbeszólásokkal teletűzdelt epikus írást alkotott meg. Ebben a szerkesztésmódban szemléletes példáját látjuk annak a vezérelvnek, amelynél az újságíró az általa közvetíteni

kívánt portrét úgy ábrázolja, hogy közbeékelésekkel szakítja meg a folyamatos kérdés-felelet folyamatot, s ennek rovására az elbeszélő szövegrész kerül hangsúlyba. Ennek oka a Szabó Magdával készült interjú esetén az lehetett, hogy a regényeiről híres író képe a regényes formával kívánta hitelesíteni az újságíró. Ám éppen ez a forma az, amely kérdésessé teszi az írás valódi interjú voltát.

FÖLDES szerint nincs meghatározva, hogy egy interjú csupán kérdésekből és válaszokból állhat. Véleménye szerint az újságíró dönti el, „hogyan él-e a hangulatteremtő bevezetés, a kommentár vagy az összegzés eszközével” (FÖLDES 1999: 10), ám ha hiányoznak a kérdések és az azokra adott válaszok, mégsem nevezhetjük interjúnak a művet. Megfigyelhetjük azonban, hogy bármennyire is szabados ez az interjúforma, a kérdések-válaszok folyama nem szűnik meg.

„Valamennyi beszédmegnyilvánulás olyan formális jellegzetességekkel rendelkezik, amelyek egy adott műfaj megnyilvánulásait jellemzik” (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 34).

A gondolatmenet folytatódik, s ezáltal kapcsolódik FÖLDES gondolatához:

„Az egyes tömeg tájékoztató műfajoknak (médiaműfajoknak) vannak állandó, kötelező jegyei és persze mindegyikben megjelenik az újságíró éneke, az alkotói szabadság” (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 34).

A BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI szerzőhármassal meghatározza a sajtó minőségét, miszerint a hír mindenekelőtt objektív, s ennek, valamint a szubjektív minőséget képező kevert műfajoknak (jegyzet, glossza, tárcsa, s az egyéb szatirikus írások) a határán beszélhetünk átmeneti minőségről. Ide sorolhatjuk az interjút és riportot, melyekre a riport személyisége, írói stílusa általában erősen rányomja bélyegét, s ettől függ, mennyiben válik a kész interjú szubjektívvá vagy objektívvé.

BERNÁTH LÁSZLÓ új szemszögből vizsgálja az újságírói műfajokat: párhuzamot von a klasszikus irodalmi formák és az írott sajtó műfajai között. Összehasonlításának sarkalatos pontjai a szubjektív és az objektív információ, valamint a kettő közti átmenet. Az újságírói műfajok irodalmi formákhoz való hasonlítását az irodalmi műfajokban megjelenő írói személyiség helyzetével, jelenlétének megállapításával kezdi – a három nagy műnemet vizsgálva. Míg lírai költészetben közvetlenül, az epikában csupán részben jelenik meg az író személyisége, s a dráma esetében már teljesen eltűnik a felszínről. BERNÁTH a felsorolt formák közül a drámát felelteti meg az informatív műfajcsalád (hír, tudósítás, közlemény stb.) irodalmi változataként, míg a lírát az újságírói személyiség hangsúlyos jelenlétét igénylő publicisztikai, véleményközlő műfajcsaláddal (glossza, ismertetés, vezércikk, jegyzet, tárcsa stb.) köti össze. Ezt követően így fejezi be gondolatmenetét, kitérve a harmadik területre:

„Az általunk átmenetinek nevezett újságírói műfajok (a személyiséget bemutató, úgynevezett portré interjú és a riport) feltűnő hasonlóságot mutatnak az »epikus költészet«, tehát az epika kategóriájával, hiszen a riportban, az interjúban az újságíró jelen van, jelen lehet közvetlenül a kérdéseivel és közvetve is, és jelen van(nak) más személyiség(ek) is” (BERNÁTH 2008: 25)

A két írást ezek tekintetében vizsgálva megfigyelhetjük, hogy Balla István Eszenyi Enikővel készített interjúja kérdéseivel és válaszaival külsőleg szorosabban kötődik a tipikus interjúformához, melyet BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI a műfajhoz tartozó állandó jegynek írnak le. Azonban kiemelik azt is, hogy: „Nehéz éles határt vonni az egyes műfajok közé! Gyakoriak az átfedések (átcsapások), a több műfaj jellemzőit ötvöző megoldások”. (BALÁZS–SZAYLY–SZILÁGYI 2010: 34) Ez a fajta átcsapás jelentkezik a Szabó Magdával készült szövegben is, ideértve a leíró, hangulatkeltő és kitérő elemeket, melyek színesítenek egy elbeszélést, cizellálnak egy epikai művet, azonban nem bírnak súlyos informatív minőséggel, nem nyújtanak szorosan a hírhez köthető adatokat egy sajtóműfajban.

Az újságíró feladatai közé tartozik interjú készítése során, hogy irányítsa a beszélgetés menetét. A kutatási céllal készült interjúk meghatározása során STEINAR KVALE kiemeli, hogy egy-egy ilyen párbeszéd nem két egyenlő fél interakciója, hiszen a hatalom eloszlása aszimmetrikus:

„az interjúkészítő határozza meg a szituációt, ő határozza meg a konverzáció témáját, és további kérdésekkel irányítja az interjú menetét.” (KVALE 2005: 131)

Éppen a helyzet kiegyenlítetlen mivolta miatt KVALE a mindenkor interjúkészítő fontos feladatának tartja, hogy az rövid idő alatt megteremtse azt a fajta közvetlen kontaktust, amelyben az interakció kötetlenné, ezáltal eredményessé válhat. Lényeges tényező tehát a kérdező és a kérdezett közti kapcsolat. Ha a riporter és a riportalany régóta ismerik egymást, nagyobb eséllyel valósul meg a mikrofon, diktafon jelenlétét figyelmen kívül hagyó, oldott beszélgetés, mint idegen emberek konverzációja során. Utóbbi esetben az újságíró kontaktuskészségén múlik, hogy képes-e kötetlenné alakítani a légkör. Ehhez több eszköz áll a rendelkezésére, ide tartozik például az is, hogy olyan kérdéseket tegyen fel, melyek alanyát „kihozzák a sodrából”, ezzel is feledtetve vele a hivatalos szituációt. (HUSZÁR 1985: 91)

Központi feladatként határozza meg a megfelelő kérdések kiválasztását KVALE is. Könyvében megkülönböztet egymástól tematikus és dinamikus kérdéseket, melyek közül előbbi szorosan az interjú témájához kapcsolódik, utóbbi pedig az interakciót pozitív irányba motiválja, tehát a beszélgetés folyamatosságát, spontán hangulatának kialakulását hivatott elősegíteni. Az optimális interjúkérdés ötvözi a kettőt: a tematikát tekintve felszínre emeli a kívánt információkat, dinamikusan pedig elmélyíti az interakciót az interjúalany és a kérdező között. (KVALE 2005: 134) Úgy vélem, a már-már nyilatkozat műfaja felé mutató, a témában

illetékes alanyt a középpontba helyező interjúknál tematikus, míg a személyiséggel foglalkozó portréinterjúk esetében többségében dinamikus kérdésekről beszélhetünk.

Ahogy azt a Sándor Zsuzsanna által készített interjúból is látjuk, a kizárólag a dinamika fenntartására való törekvés, a kérdezettnek hagyott mértéktelen tematikus szabadság képes olykor ellehetetleníteni az interjúszituációt. A szöveg hangnemén például meglehetősen tükröződik a hatása azoknak az eszközöknek (szeszélyes témaváltások, idegen nyelvű mondatok beiktatása stb.), amelyekkel Szabó Magda a beszélgetésben önnön felülhelyezkedését kívánta elérni. Ennek következményeként a kérdés-felelet formát keresztülfonó elbeszélésben az újságíró maga is a következő, bizonytalanságot sejtető kifejezésekkel ábrázolja önmagát: *csak téblábol itt a vendég, mint egy kései, hívatlan rokon; a fehér rózsát sután nyújtom át.* A beszélgetést vezető személy pozíciójából hamar kikökenve az újságírónő nem adja jelét annak, hogy az irányítás visszaszerzésére törekszik, ehelyett hagyja az írónőt témáról témára csapongani (a szövegben egy helyen például a külső megjelenés, az elegancia nyújtotta tartásról kérdez Sándor Zsuzsanna, ám a beszélgetőpartner egy ugrással az írásra, majd a halálra, egykor majd bekövetkező temetésére tereli a beszélgetést, amely végül az *erkölcsi piszoknál* lyukad ki). A valóban lényeges információkat pedig, melyek az interjú vázát adják, s nem csupán Szabó Magda portréját árnyalják, folyamatos, elbeszélő szöveggént találja, saját szavaival, saját szerkesztésében.

Lényeges eleme az újságírók szerepkörének a különböző beszédpartnerek stratégiáinak kiismerése; ám emellett törekedniük kell saját stratégiájuk kiépítésére is a válaszadókkal szemben. A stratégia egy, a társalgások szerkezetében kiemelkedő szereppel bíró, viselkedési mintákból álló láncsorozat. A kommunikáció során a felek többféle stratégiát is alkalmazhatnak, ezek közül az egyik legfontosabb a homlokzat, amely fontos szerepet játszik a beszélőről kialakított kép létrehozásában, annak megváltoztatásában. (BORONKAI 2009: 107)

Az Eszenyi Enikőt kérdező Balla István stratégiájából kitűnik, hogy az újságíró alaposan ismeri az igazgatóválasztás témájával kapcsolatban ismert tényeket, ezekre hivatkozva teszi fel kérdései jelentős részét is. Ez, a sajtóban már megjelent hírekre, interjúkra való utalás a tények hitelességének igazolásán túl saját magabiztosságát is megerősíti. Balla, tekintve hogy nem portréinterjút készít Eszenyivel, a konkrét, aktuális témához szorosan kapcsolódó kérdésekkel indította a beszélgetést. Nyelvi-stilisztikai magatartása következetességről, hangneme határozottságról tanúskodik. A korábban vizsgált Eszenyi-interjúkkal szemben itt a két beszélgetőpartner megmaradt a nyelvi tiszteletadás önöző

formáiban. Ez és a válaszok tömörsége, tematikailag szigorúan a kérdéshez kapcsolódó mivolta arra utal, hogy sem előtte, sem a társalgás során nem alakult ki személyesebb hangvétel, mely mellékes, árnyaló információknak helyet ad. Az újságíró célja itt a lényegre törő, személyes vonásoktól mentes szöveg megalkotása volt, ám Eszenyi személyiségjegyei így is kitűnnek a sorok közül.

Az újságíró interjúszövegre tett hatását nézve úgy érezzük, a társalgás könnyen dominanciaharcba fulladhat. A beszélgetés két táborra szakítja az olvasókat is: van, aki Eszenyi, van, aki Balla mellett áll. A nyilatkozat műfajára jellemző, hogy a megkérdezett féllel szemben helyet foglaló újságíró akaratlanul is negatív színben tűnik fel, mivel ő képviseli az aktuális eseményeket, vagy a közvéleményt, melyek nem minden esetben érintik kellemesen az illetékest, s ezért az interjú vezetőjének egy témához való hozzáállását – véleményétől függetlenül – gyakran azonosítják az általa feltett kérdések tartalmával. Ugyan itt nem konkrét nyilatkozattal állunk szembe, ez a fajta interjú mégis erősen kötődik az említett műfajhoz. Balla leghatásosabb eszközeinek egyike, hogy él a finoman provokatív, olykor hatásvadász tartalmat váró kérdések erejével. Eszenyi Enikő hozzáállása az ilyenfajta kérdésekhez szemmel látható, ha megfigyeljük a szövegarányokat, mondathosszúságokat, illetve a válaszok tartalmát: általában ekkor találunk az addig terjedelmesebb válaszok helyén egy-két, általános jelentéssel bíró, rövid hárító mondatot.

„hvg.hu: A Vígyszínház nézőszámát tekintve, szakmai megbecsülését tekintve is elismerésre méltó teljesítményt nyújtott. Ezt senki nem vitatja. Ebben az országban azonban nem mindig a teljesítmény dönt. A politikai lojalitás mintha jobban számítana.

E. E.: Én hiszek abban, hogy a teljesítmény számít.”

„hvg.hu: Mi van a Mephistóval? A napokban lekerült a honlapról a bemutatók közül, majd visszatették, de időpont, szereposztás nélkül. Most mi a helyzet ezzel a darabbal?

E. E.: A Vígyszínház honlapján fenn van a Mephisto. Csak ezt tudom mondani.”

Balla azonban nem mutatja jelét durva kérdezősi stratégiának: figyelembe veszi interjúalanyának hárító mechanizmusait, s tiszteletben tartja, ha az nem szándékozik konkrétumokkal, bővebb információkkal szolgálni.

A sajtó munkatársakat az kell, hogy jellemezze, hogy a művelt magyar köznyelvet használják, szövegalkotásuk gondos, fogalmazásuk pontos, tömör és célratoró. Az újságíró, riporter nyelvhasználatának nagy presztízse van, hiszen intézmények állnak mögötte. HUSZÁR szerint azonban a legjobb riporterekről is elmondható, hogy míg a fenti szempontoknak megfelelnek, némi vizsgálat után kiderül, hogy legtöbbjüknek ugyanúgy megvan az erős és a gyenge oldala is. (HUSZÁR 1985: 92)

Összegzés, lezárás

Az interjú tehát rendkívül sokszínű műfaj és rengeteg lehetőség rejlik benne, melyeknek kiaknázása az újságíró képességein múlik.

A fenti sajtószövegek összevetésének eredményeként az interjúalanyokra, a témára és az újságíróra vonatkozó megállapításokra jutottam. A két, általam választott interjú alanya abból a szempontból hasonló, hogy mindketten nők, közéleti személyiségek és a kultúra, a művészet területén tevékenykednek. Közel azonos szinten és intenzitással használják mindennapjaikban az irodalmi nyelvet, s ennek a megállapításnak a nyomait megtalálhatjuk az elemezett szövegekben is. További hasonlóság Szabó Magda és Eszenyi Enikő stílusát tekintve, hogy gyakran élnek a válaszkikerülési stratégiákkal, mely arra vezethető vissza, hogy nem fogadják el kizárólag, minden esetben a hagyományos „kérdezett és kérdező” szereposztást. A két interjúalany hajlik rá, hogy befolyásolja az interjú folyamatát, hatással legyen annak menetére – ez főleg Szabó Magdára jellemző. A két alany esetében megfigyelhetjük azt is, hogy míg Eszenyi Enikőt általában szakmai kérdésekkel keresték fel, az írónőt legtöbbször személyes jellegű emlékeivel kapcsolatban kérdezték az újságírók.

Végző következtetésként levonható, hogy rendkívül nehéz némely esetben megállapítani egy-egy megkérdezett személy esetén, hol a határ a FÖLDES által megnevezett személyiségre vagy illetékességre irányuló kérdések között, főleg, ha az interjúalany esetében mindkét tényező egyaránt a beszélgetés kiindulópontjává válhat. Sajátos műfajkeverék áll elő a két típus alkalmazása során: míg a személyiséget kiemelő interjú jellemzően a portré felé hajlik, addig azok a szövegek, amelyek az interjúalanyt mint az adott témában illetékes személyt kezelik, eszközeiket tekintve inkább a nyilatkozatok stílusát követik.

Levonhatjuk azt a következtetést is, hogy az újságíró befolyása a szövegekre jelentős. Ebben legfőbb eszközük a kérdések megfelelő kiválasztása, melyekkel a beszélgetés ritmusát, tematikáját, minőségét is meghatározzák. A kérdező és a kérdezett közötti kapcsolat nagyrészt szintén az újságíró légkör-meghatározó kérdésein alapszik, ám meg kell jegyeznünk, hogy az a speciális eset, mikor a két fél ismeri egymást, nagyobb valószínűséggel eredményez kötetlen, köznyelvihez hasonlóan több témára, érzelemre, személyes jegyre kitérő interjút. A sajtó egyre bővülő számú műfajaira azonban továbbra is a hivatalos beszédstílus jellemző, s így sok stílushiba vagy fonákság az erőltetett, száraz hivatalos formulák társalgásba emeléséből fakad. A kommunikációs alapszabályok azonban nem veszíthetik el

érvényességüket egy, az interjúhoz hasonló, megváltozott beszédshituációban sem, ezért az érthetőség, a logikus felépítés és a követhetőség elvárásainak való megfelelés továbbra is felette áll a hivatalos stílusnak, így utóbbival szemben a tiszta kommunikációnak kell elsősorban érvényesülnie.

Az interjú és az (online) írott sajtó szabad stílus- és műfajátmenetei színesebbé teszik az olvasóknak szánt információkat, így feltehetően nagyobb közönséget vonzanak magukhoz változatos formáikkal, eszközeikkel, variálhatóságukkal. Míg a szigorú stílusjegyeket követő, kizárólag informatív műfajok tömörségükkel érik el a kívánt adatközlő hatást, addig az újságíró kreativitásának szabadságot hagyó műfajok szórakoztatásra és emellett ugyancsak informálásra törekednek – az online média pedig napjainkban már határtalan felületet nyújt mindezeknek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALÁZS Géza – SZAYLY József – SZILÁGYI Árpád 2010. Újságíró-ismeretek kezdő és civil újságíróknak. Sajtó – rádió – televízió – online média. Diák- és Ifjúsági Újságírók Országos Egyesülete, Budapest.

BERNÁTH László szerk. 2008. Bevezetés a műfajismeretbe. Dialóg Campus Kiadó – MŰOSZ, Budapest – Pécs.

BORONKAI Dóra 2009. Bevezetés a társalgáselemzésbe. Ad Librum, Budapest.

CHLOUPEK, Jan 1993. Language Varieties and Styles in Communication. In: Jan CHLOUPEK – Jiří NEKVAPIL edit. 1993. Studies in functional stylistics. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.

DEME László 1978. Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

EKLICS Kata–HUSZÁR Ágnes 2010. Válaszkikerülési stratégiák politikusinterjúkban és az ellenük való védekezés. Magyar Nyelvőr 134: 390–404. Elektronikus elérhetőség: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1344/134402.pdf>

FÖLDES Anna 1999. Az interjú. Press Publica Kiadó, Budapest.

GRÉTSY László szerk. 1976. Mai magyar nyelvünk. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HUSZÁR Ágnes 1985. A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana. In: GRÉTSY László szerk. 1985. Nyelvészet és tömegkommunikáció. II. kötet. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

KVALE, Steinar 2005. Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.

PÁLFY G. István 2003. A valóság vonzásában. Az újságírói mesterségről. Püski Kiadó, Budapest.

REBOUL, Anne – MOESCHLER, Jacques 2006. A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába. Osiris Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRI István 2005. Stílusról, stilisztikáról napjainkban. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

SZECSKŐ Tamás 2009. Tömegkommunikáció és társadalom. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet kiadványa, 2009. április, 3. szám, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY Irma 2007. Magyar Stilisztika. Osiris Kiadó, Budapest.

SZIRMAI Éva 2005. A sajtóműfajok elmélete. JGYF Kiadó, Szeged.

TOLCSVAI NAGY Gábor 1996. A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

FŐINTERJÚK

BALLA István: Eszenyi Enikő: „Hiszek abban, hogy a teljesítmény számít”.

hvg.hu, 2013. 09. 07. [Elektronikusan elérhető:

http://hvg.hu/kultura/20130906_Eszenyi_Eniko_interju

(Letöltve: 2014. 03. 17. 20:19)

SÁNDOR Zsuzsanna: Szabó Magda ajtóí. 168 óra online. 2005. 09. 27. [Elektronikusan

elérhető <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=1189>] (Letöltve: 2014. 03. 17. 21:04)

MÁSODSORBAN VIZSGÁLT INTERJÚK

LAMBERT Gábor: Szabó Magda: Kemény heteim lesznek. fn.hir24.hu, 2007. 09. 30.

[Elektronikusan elérhető: http://fn.hir24.hu/csucsfoogyaszt/2007/09/25/szabo_magda_kemeny_heteim_lesznek] (Letöltés: 2014. 03. 21. 15:22)

NÁVAI Anikó: Interjú Szabó Magdával. nlcafe.hu, 2004. 03. 30. [Elektronikusan elérhető: http://www.nlcafe.hu/szabadido/20040330/interju_szabo_magdaval] (Letöltés: 2014. 03. 20. 11:42)

L. CSÉPÁNYI Katalin. Szeretethullámos könyvtér - Beszélgetés Szabó Magdával, 1–4. hetedhethatar.hu, 2006. 09. 01. [Elektronikusan elérhető: <http://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=5851>] (Letöltés: 2014. 03. 20. 13:18)

VÁRHEGYI András. Eszenyi Enikő: "Ez szakmai életem egyik csúcspontja". fidelio.hu, 2013. 07. 23. [Elektronikusan elérhető: http://fidelio.hu/szinhaz/interju/eszenyi_eniko_ez_szakmai_eletem_egyik_csucspontja] (Letöltés: 2014. 03. 23. 09:53)

MESTERHÁZY Lili. "Lenyeshetik a szárnyaimat, akkor is repülök" - interjú az ötvenéves Eszenyi Enikővel. origo.hu, 2011. 01. 11. [Elektronikusan elérhető: <http://www.origo.hu/filmklub/blog/interju/exkluziv/20110111-eszenyi-eniko-interju-lenyeshetik-a-szarnyaimat-akkor-is-repulok.html>] (Letöltés: 2014. 03. 20. 17:29)

KOVÁCS Bálint. „Életemet és véretem adtam” – Eszenyi Enikő, a Vígszínház igazgatója. magyarnarancs.hu, 2013. 09. 10. [Elektronikusan elérhető: <http://magyarnarancs.hu/nagytotal/eszenyi-eniko-interju-vig-szinhaz-2013-85161>] (Letöltve: 2014. 03. 19. 21:14)